

PÁZMÁNY PÉTER

1.

Hol lakott, honnan országolta egyházi alattvalóit és híveit Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érsek, legnagyobb katolikus írónk, „a magyar próza atyja”? – szoktuk kérdezni a vizsgázóktól konvikviumokon. Többnyire úgy válaszolnak: Esztergomban!

Pedig nem ott, és nem onnan, hanem a Felföldön: Nagyszombatban és Pozsonyban, hiszen a Dunáig a töröké volt a Dunántúl, míg vissza nem foglalták Budát a keresztény hadak. Az esztergomi érsek csak a Királyi Magyarországon működhetett; annak is legnyugatibb szögletében, Bécshez közel. Nagyszombatot Pázmány atyánk az első sikeres magyar egyetemalapítással tette nevezetessé 1635-ben, Pozsony városának pedig az érseki palota majdani uraként is hűséges polgára volt. 1613-ban megjelent hatalmas hitvédelmi *Kalauzát* Pozsonyban adta ki, és egy év múlva, bizalmas hangú levél kíséretében, tiszteletpéldányt küldött belőle Pozsony város tanácsának; többek között azért, mert – amint írja – „azminémű kisdet ajándékot kegyelmetek eliben küldök, azt az kegyelmetek gondviselése bízott királyi fővárosban szerzettem és nyomtattam”.

Pozsony sokáig volt „királyi főváros”: 1514 és 1848 között itt székelt a kormány és a magyar országgyűlés. Trianon után, majd az önálló Szlovák állam létrejöttét követően Pozsony–Pressburg: Bratislava, a szlovákság fővárosa lesz. Amikor néhány éve a pozsonyi Magyar Kulturális Intézet Pázmány-konferenciájának résztvevője voltam, Koncsol László kalauzolt a város sűrűjében. Pázmány lakóhelyét tudakolom tőle. László barátom a szlovák köztársasági elnöknek otthont adó Grassalkovich palota mögé, egy másik palotára mutat: – Látod, ott lakott Pázmány Péter; majd az újabb időkben Meciar akkori miniszterelnök.

Azt már kevesebben tudják, hogy a pozsonyi érseki udvartartásnak Pázmány Sellyén elkészítette legapróbb részletekkel törődő, 27 pontba szedett napirendjét is. Intézkedik benne mindenről: alaposan kotorják ki a kéményeket; tiszták legyenek az abroszok; „az palotában vagy ebédlőházban”

mindig illendő kíséret legyen mellette; az inasok misén az érseki szék előtt sorakozzanak fel; aki levelet hoz, ne őt háborgassa, hanem az „comornikhoz igazittassék”; ha kocsikkal kísérik útjában, a prefektus már előtte való este ragasszon nevekkal teleírt cédulákat a szekerekre, hogy reggel ki-ki tudja, melyiken kell utaznia; a gyertyát, fáklyát tartó inasok korommal, lánggal „meg ne sűtitsanak” kőfalat, grádicsot, oszlopokat...

Pázmány életművét is ilyen megtervezett, szoros illeszkedésű, a dolgok rendjét és összefüggéseit nagy pontossággal, rendíthetetlen hittel és szenvedélyes meggyőzőni akarással tisztázó-kodifikáló műalkotásnak látjuk. Amit írt, súlyra és kötetszámra is hatalmas: a századfordulón megjelent összkiadás tizenöt vaskos kötet, legalább harminchat kiló. De még a Pázmány életrajz és a pályakép is „megtervezett”-nek, elrendeltnek látszik: csupa helytállás, folytonos, hősies munka, magabiztosság, szédítő karrier, és az isteni igazság előtti alázat az utolsó szívdobbanásig.

Pázmány a Partium a protestáns szülőtte: az Alföld és Erdély kapujában, Váradon látta meg a napvilágot. Apja Bihar megye alispánja volt, a kisfiút csak 1583-ban katolizálták, minekutána megözvegyült apja katolikus aszszonyt vett feleségül. Az apa második házasságából Pázmánynak született egy féltestvére, akinek nevelésével ő törődött. Minden rokoni gyöngédségét erre a költő Zrínyivel egyidős Pázmány Miklóstra pazarolta: birtokot vett neki Morvaországban, külföldön taníttatta, s másik „gyámfiát”, Zrínyit ajánlotta neki példaképként. Pázmány Miklós becsben is tartotta a *Syrena* kötetet (verses Zrínyi-dicsőítést írt bele), de méltatlan lett mind nagybátyjához, mind a példaképhez. Semmirekellő peregrinus volt: párizsi divatszám-lái máig kifizetetlenek, Veszprém főkapitányaként sem vitézkedett.

Pázmány Péter

Pázmány Miklós
veszprémi kapitány

Pázmány Péter mintadiák volt, pályáján folyamatosan emelkedett. A kolozsvári jezsuita gimnáziumban tanult, 1587-ben belépett a rendbe. Krakkói, bécsi, római tanulmányok után filozófiatanár Grazban, majd gyóntató Kassán, Vágsellyén. 1616-tól esztergomi érsek (ehhez fel kellett menteni jezsuita fogadalma alól), egyszersmind főkancellár; II. Ferdinánd követe Rómában, az erdélyi fejedelemséggel folytatott tárgyalások sikeres lebonyolítója. A pozsonyi Szent Márton-katedrálisban nyugszik; kriptája azonban a templom elé vezetett autóút statikai következményei miatt nem látogatható. Neve az 1950-es években lekerült az ország első egyetemének homlokzatáról, szobrát Budapest VIII. kerületébe, a mai vigalmi negyedbe száműzték. A Pázmány Péter nevet a piliscsabai katolikus egyetem – úgy is, mint a Teológiai Kar jogutóda – viszi tovább.

Csak tizennyolc éves koráig élt szülőföldjén, ám egy pillanatra sem feledte. A *csósz*t mindig így mondta-írta: *kerülő* (így tanulta meg ezt a szót bihari szülőfalujában ennek a portrénak a rajzolója is). Bihar kétnyelvűségéről ugyancsak maradt emléke Pázmánynak: az *Imádságoskönyv* (1606) egy román közmondást idéz. Az ifjú Kemény Jánossal (a későbbi erdélyi fejedelemmel) többször beszélgetett Erdélyről. A császár meghitt bizalmasa, a kancellár-bíboros nem hagyott kétséget véleménye felől: „tekintetünk [...] csak addig durál [van tekintélyünk] az német nemzet előtt, míglén Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni.” Amikor Kemény hazahívná és visszatértené, ily bölcsen válaszol heves természetű földijének: „Hazádnak is pedig, ki nékem is hazám, ott lakva kevesebbet használhatnék.” Negyven év távolából még szebb vallomásban fordult „édes nevelő hazájához”, „az böcsületes Bihar vármegyéhez”, mondván: „Soha azolta [...] feledékenségben nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam és kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásodat [...] megköszönjem”. Ez a líraiság, ez a tárgyvaló azonosulás tűnik fel a Kempis-fordításban is (*Krisztus követéséről*, 1624). Pázmány magyar Kempise prózáírásának csúcsa; valóban „oly kedvesen folyik, mintha először magyar embertül, magyarul iratott volna”. Csupa emelkedettség, nyelvi tökély: „Jézusnak nemes szerelme nagy dolgok cselekedetire izgat, és a tekéletességnek szomjúhözására szünetlen ébreszt. A szeretet *fel* igyekezik, és a földi dolgoktól meg nem tartóztatik.” A Bihar-szerelem megvallása *lefelé* igyekvő; a stiliszta Pázmány ezt is remekül csinálja; a partiumi városkák, falvak földműves-állattartó népének fordulataival él: „mészárszékre” vitt, „szarván kötött ökör”, „kerékvágás útja”, „esztrengára [vesszőből font akolba] hajtott juh”, „setét estve egy csaplárnak két pint bor árát” leszámoló tőzsér... Arany nagyszalontai *Toldjának* tájrealizmusa, népismerete nincs is olyan messze innen.

A pályakezdő Pázmány kíméletlen „harcoló írásokkal” tette ismertté nevét. Első renden az evangélikusok és a kálvinisták magyarországi reprezentánsainak vitairataival „vívott bajt”, de magát Luthert s Kálvint is cáfolta. Hidvédő harcolóknak, egyházépítésnek szentelt pályafutása megszakítatlan hősi küzdelem. Kötelességéként vallotta, hogy „mind nyelvünkkel, mind szeges írásunkkal vitézkedjünk” (*Kalauz*); egész földi életét úgy fogta fel: „oly vitézkedés, melyben az örök életért és a tökéletes erkölcsökért szüntelen bajt vívunk”; „Consummatum est, végbevitetett harcolásunk” – heroi-zálta a megfeszített Krisztus kínszenvedését és halálát (*Prédikációk*). Akár-csak Zrínyi a maga *Feszület*-hymuszában: „Bajt víttál, harcoltál halállal vité-zül.” Pázmány és Zrínyi heroikus, küzdő életfelfogása csak céljait tekintve különbözik egymástól. A vallási kérdésekben toleráns Zrínyi „szép hierar-chiá”-nak látja a vallást. Pázmány az egyetlen igaz katolikus vallás védelm-zője, noha maga is támogatja, hogy a protestánsok vallásszabadságot kapjanak. Az ő korában persze még „nem beszélhetünk mai értelemben vett ökumenizmusról. Akkor a katolikusok és a protestánsok egyaránt relativizmusnak vették volna az ökumenét, a dialóguskeresést, a vallási türelmet.” (Szabó Ferenc)

A címváltozatokkal megjelent, folyton bővülő, alakuló, legnagyobb szabású Pázmány-mű, a *Kalauz* három kiadása az újabb kutatások szerint „sok ezer stílári változtatást” mutat: „az elébb kibocsátott könyveim részeit mostani írásomban alkalmas helyekre rendelem [...] és tetszésem szerint megjobbítom, megrövidítem, megtoldom, ahol helyesnek álítom [vélem] lenni. Sőt [...] sokszor világosb értelemmel, jobb renddel, ékesebb szólással, újabb bizonyságokkal hosszabbítom vagy rövidítem írásomat.” Örök szerzői magatartás: ki nem ezt teszi, ha teheti? Ezt az eljárásmodot Hargittay Emil a 2000. évi hasonmás kiadásban az *Előljáró levél* szép bekezdésével szemlélteti: „Új találmányokat és magam fejből költött dolgokat tőlem senki ne várjon. [...] Azért igyekeztem azon, hogy a régiek nyomából ki ne lépjem: hanem az ő fegyverházokból vegyek diadalmas kardokat, melyekkel a régi tévelygések nyak szakasztattott.” Azt is mutatja ez az izmos mondat, mennyire innen esik Pázmány „mérsékelt barokkja” Rimayék végletes manierista concettóitól. Az író és vitázó Pázmány meggyőzni akar: eszköze és célja a velős, világos, szemléletes magyarság.

Pázmány, mint „a magyar próza atyja és törvényhozója” (Kosztolányi) élete utolsó nagy vállalkozásában, évtizedeken át elmondott *Prédikációi* gyűjteményében (csak kinyomtatásuk három évig tartott) szónoki és elbeszélő ereje teljében mutatkozik. Megrendítő utószót ír hozzá: „Szándékom vala, hogy még egynéhány prédikációt kiterjesszek, melyek üszögében [kezdeményként] vannak írásim közt. [...] De mivel ez a könyv felettébb öreg-

bedett [nagyobb lett] és romlott egészségem derék munkámra alkalmatlanná változott, itt végzem prédikációimat. Henem amit Karácson napján sok és nehéz akadozással, sőt, félbeszakasztással prédikáltam utószor Nagyszombatban, 1635. év végén, mivel készen vagyok, ki hagyom nyomtatni. Alítom [hiszem], hogy ez lesz a negyven esztendőül fogva való prédikálásomnak, mert mellyem fulladási, hurútok és belső szelek szagatási, emlékezésem fogyatkozási, fogaim kihullási, egyéb mindennapi sok nyavalyákkal egyetemben, alkalmatlanná tettek a prédikálásra.”

Pázmány a *Prédikációk* megjelenése (1636) után egy évvel meghal. A végpontról vizatekintve, életének eseményei és az élmények tanulságosan kibonthatók szentbeszédeiből. Szuggesztíven vizionálja „anyánk” terhességét és magát a születést: „Tíz hónapig egy setét, bűdös rejtekbe, egy ganajos, rút tömlöcbe rekesztetünk: melybe nem juthat semmi világosság sugára, semmi vigasztalás szózatja, semmi kedves ételek, italok vidámítása; hanem amit köldökén magához szíhat anyja véreből, azon sínlődik és nevededik a gyermek. Ebből a tömlöcből kiköltözésünk, azaz születésünk *anyánk* szagatásával, halálos fájdalommal és gyakran halálával szokott lenni. Nem elég, hogy szünetlen nehézségeket, fájdalmakat, ájulásokat, nyughatatlanságokat szerzünk terhességben szülénknek: hanem mint vipérák, megöljük, vagy holt számban hagyjuk születésünkkel.” Országát és szülőhelyét a Boldogasszony patronátusa alatt látja: „Azért szem előtt viselvén, hogy abban az országban lakom, melynek oltalmazó asszonyává rendelte Szent István király Boldogasszonyt, és halála óráján testamentomban hadta nemzetünknek asszonyunk tiszteletit, kire nézve a mái napig költőpénzünkön a Boldogasszony képe körül ama szedett bötökkel: *Patrona Hungariae*, Magyarország Asszonyának valljuk a Szent Szüzet; megemlékezvén arról is, hogy Váradon lettem e világra, mely várást Asszonyunk hagyásából épített és Boldogasszony templomával ékesített Szent László király.”

Pázmány ifjúkorának nagy élménye Itália. „Az mezitelen Jézusnak szent kezeit ama alacsony kőoszlopnak vaskarikájához kötötték, melyeket Rómában láttunk.” Ez a római Santa Prasede-templom, a Santa Maria Maggiore mellett. Itáliára vallhat az a szakszerűség is, ahogy előadja a festő és a szobrász munkálkodását: „mikor a képíró és képfaragó valakinek ábrázatjára hasonló képet akar csinálni, különböző módon viszik azt véghez. A képíró és a gippsal [gipsszel] munkálkodó el nem vészen és ki nem metél a vászonból vagy deszkából, melyen akar ábrázni valamit; hanem inkább a festéket és gipsot reá rakogatja festőecsetével; a képfaragó pedig a kőhöz vagy tőkéhez [fatörzsdarabhoz] semmit nem

ád, hanem inkább együnnen is, másunnan is addig metéli és faragja darabcsáit, míg ábrázat nem tetszik raja.”

De nemcsak ilyen előkelő helyeken van otthon Pázmány Péter. A *Kalauz* tanúsága szerint a halpiacon is megfordult, mindenesetre kézbe vett egy különös halteremtményt: „Csudára méltó [...] a torpedó nevű tengeri hal, melyet, ha kezedbe vészesz, megalutja [elzsibbasztja] karodat, *mint magunk próbálva láttuk*. De ama kis halacska is, mely (úgymond Szent Basilius) az isteni hatalomnak bizonyos tanítója: ezt [...] *remorának* nevezik, melynek oly ereje vagyon, hogy [...] ez a kis halacska” hozzátapad a sebesen haladó hajóhoz, és „úgy megköti és megálatlja, mintha erős kőszálhoz ragadt volna”. A remora ismert hiedelem volt Nógrádban is. Rimay János erre a csodahalacska-ra céloz *Kátai Mária-Magdolna* nevére írt versében: „Mint habzó tengeren / Mely veszett gálya úsz, / Kit nem igazgathat sem kormány, kalaúz, / Csak szél hajtogatja, / *S egy hal is félrehűz.*” A remora halacska Pázmány *Kalauzában* példázat Isten hatalmára. A *Kalauz* „Első könyve” ugyanis minden felekezet számára egyformán fontos kérdést világosít meg hatásosan: Isten létének bizonyosságát tárgyalja a teremtmények tökéletességének számbavételével, mert tökéletes teremtésre csak Isten képes. Az istenérvek Pázmány elősorolta „metszett pecsétí” az ő előadásában költészettel érnek fel. Egyik megkapóbb, mint a másik: az Úr markába szorított tenger hánykódása (vö. Zrínyi zseniális tömörítésével: „Hon az Észak-tenger magában küszködik”); a zabszalma és „térdecskéi”; a búzafej „hegyes kalászainak kopjái”; a kised hangyák fáradhatatlan gondviselése; a méhek bölcs rendtartása. Ennek az istenérvpéldatárnak van összefüggő kortársi párhuzama is: Apáczai Csere Jánosé, de teológia nélkül. A *Magyar encyclopaedia* legolvashatóbb biológiai fejezete nem kevésbé érdekes, de Pázmány bölcséleti tágasságához, áhítatának mélységéhez képest csak tanító-szóra-koztató. (Isten „metszett pecsétje” egy búzaszemen? Igen, a Teremtés nyoma mutatkozik a tökéletességben. Esztáron, az én Váradhoz közeli szülőhelyemen jegyezte fel Zsupos Zoltán néprajzkutató ezt a hiedelmet: „Jézusnak a búzaszemen is rajta van az arcképe.”)

A régiek jobbára hitték mindazt, amit tudós forrásaikban leltek és magyarul összefoglaltak, lett légyen szó drasztikus ördöghiedelemről vagy élettani csodabogarakról. Pázmány óvatosabb: ő csak *olvasta* valakinél, amit az ördögtől fajzott Lutherről ír: „Azt írják, hogy az ördög hált lidérc módra a Luther anyjával, és hogy annak csinálmánya és fajása, mert noha az ördögnek fajzásra való ereje és természeti nincsen ő magától, de az férfiúi

magot ördögi mesterséggel az asszonyi emberbe öntvén, az fajzásnak eszközi lehet és alkotója.”* Ami benne volt és benne maradt a *Kalauz*-ban, azon is felkapjuk fejünket: Lutherről feljegyezték: többször és közelb hál ővéle az ördög, hogysen az ő Katusa.

Másutt azt mondja [Luther], hogy minden éjjel mihent felserken [...], akkor egyet jót szalasztok a zsák fenekén [fingom egyet], és azzal kergetem el a sátánt. Néha pedig, úgymond, mikor felserkenek, és felettébb szorongattatom az ördög bizonyásigitul, azt mondom néki: Csókold meg az alsó pofámat [fenekemet], mert Isten nem haragszik reám, amint te csácsogod. Ha ez sem használ, azt mondom néki: Édes ördögöm, értem az én bűneim lajstromát, de vagyon oly bűnöm is, melyet kihadtál: a lomposba [nadrágba] szartam volt egyszer, írd fel azt is a többihez. [...] Egyebeket is arra tanít Luther, hogy midőn az ördög kísérti, csak azt feleljék neki: Jó ördög, nyald meg az alfelemet.”

Luthernek ördögi balálárul Pázmánynál két történetet is olvashatunk. „Efélé sok tréfák után lefeküvék Luther, és éjfél után halva találtaték, a szája félrefordulva.” Milyen hiteles nyomaték ez a félrefordult száj. Grazban az öreg Greinberger kancellárius beszélt el a fiatal Pázmánynak, hogy „Halála előtt való nap, mikor a herceggel vígan lankék Luther ebéd felett, egy nagy komondor lépék be a palotába, melyet sem azelőtt, sem azután nem láttak. Ez mihent belépett, izzadni kezdett Luther, és azt mondotta: Ilyen hamar-e? És az asztaltul felkelvén hazament, és azon éjjel halva találtatott.”

Itt meg az „izzadni kezdett” és az „Ilyen hamar” az epikai nyomaték.

Mindaz, amit a *Prédikációkból* és a *Kalauz*-ból kiragadunk, nyilvánvalóan mai fogalmaink és ízlésünk szerint való. (A *Kalauz* „apologetikus-polemikus-dogmatikai mű” – nem elbeszélésfüzér.) A cél és a műfaj a XVII. században messzemenően más volt, figyelmünket mégis a személyes közlések és nyomatékositások, a kis „novellák”, az erőteljes nyelvi pontosság, a tudományos-teológiai tézisek közé vegyített természetes szerzői-elbeszélői jelenlét jelei kötik le.

Pázmány Péter istenáldotta abszolút író és elbeszélő. Mérjük oda büszkén kortársaihoz, mint Rimay tette Balassival: „Egy ígén többet nyom, mint más nagy rakás szón.”

*2001-ben Boris Becker német teniszcsillag hölgyéről kürtölt világgá a sajtó efféle „ördögi mesterséget”.

2.

Pázmány nyelve érzelemmel, a kifejezés örömeivel telített, valóban „a szívnek teljes voltából szól”. Erről is van prédikáció-vallomása, *A nyelvnek vétkeirűk*. „Tagadhatatlan, hogy a nyelv [...] által jelentjük egymásnak gondolatunkat, tanácsunkat, igyekezetünket, szándékunkat. Mivel szüből [szívből] származik a szó: a nyelv a szünek csapja. Azért amivel szívünk bévelkedik, az foly nyelvünkre; és miképpen a nyelv szárazságán és égésén a szünek forróságát isméri az orvosok; úgy a nyelv szólásából tudhatjuk, mi vagyon emberben: mert amit szívünk akar, nyelvünk azt emlegeti. Nyelv nélkül tehát sem egymás között való nyájasságunk, sem egymástúl való tanulásunk nem lehet.”

A nyelv ostor is: „senkit nem kímél; mindeneket csapdos, sebesít, kékít” – rágalmazhat, gyalázhat, hazudhat, sérthet. Vannak „a nyelv nyughatatlan gonoszágáról” bölcs helyek a Bibliában. „Erre nézve mondotta Elin, hogy ’teli szóval’: és mint a must, ha elszaggatja a hordót, ha léleklyuka nincsen, úgy szorogattatik ő is. Azért szólok, úgymond, hogy ki ne fakadjon az oldalamon.” A protestáns Bornemisza Péter is szerette ezt a citátumot, s abban egyek lehettek Pázmánnyal, hogy leírták, elpredikálták inkább, ami az oldalukon kifakadt volna.

Pázmány „nyelvgéniuszáról” a legszebb Pázmány-monográfiában Sík Sándor szólt hitellel: többek között „közmondásszerűségét” és ezzel rokon „kurta szentenciáit” emelte ki. Amit Sík „kurta szentenciáknak” mond, azok poétikailag definiálhatók: tömör bölcsességek, *adagiumok* (példabeszédek), formájuk a prózából kibontható *versiculus* (versecske). Sík a „bika alatt borjút keres” közmondás miatt idézi ezt: „Minap egy patvarkodó írásra akadék, ki még az bika alatt is borjút keres, és azt akarja, hogy vert vigyen veretlent.” Ebben két *versiculus* is van; a másodikat vélem archaikusabbnak:

Bika	Vert
Alatt	Vigyen
Borjút	Veretlent.
Keres	

Mindkettő rímtelen, az ősi alliteráló vers ritmusát őrzik. Már az *Öt levél* címmel átdolgozott Pázmány-vitairat előszavában található hasonló:

Szép
Szónak
Szárnyát
Nem
Szegik

Ez különösen szép. Ismerjük is belőle a Szép Szót mint folyóiratcímet. (József Attila kitalálhatta, de rálehetett Brisits Frigyes 1933. évi népszerű Pázmány-breviáriumban is.)

A nyelvnek vétkeiről írt Pázmány-prédikációban a „szónak szárnyát” párdarabja is megtalálható. „Mert a szók szárnyasok, és mint az elbocsátott madár, úgy a kimondott szó szabadjában röpi, és vissza nem hozhatik.” Ez szép és jó szóra, csúnyára és rosszra is rászabható. (A *szárny* már Platonnál társul a szóval: „a beszéd szent dolog és szárnya van”.)

A „Szép Szó”-s versiculust én az említett két helyről ismerem. De a „Vert / Vigyen / Veretlen”-nek két századon át vannak változatai. Az égbekiáltó, felháborító dolog kifejezésére használták: „Vak / Vereséggel / Vert / Meg” (*Constantinus és Victoria*); „Csak / Mi / Vagyunk / Mind / Vertek, / Mind / Vesztések” (Zrínyi); „Vert / Viszen / Veretlent, / Agya, / Feje, / Töretlent” (Faludi). Pázmány ezeket aligha szótárakból tanulhatta: benne lehetettek nyelvi emlékezetében. Mindmáig használatosak, immár eloldva a magyar költői és közbeszédben.

A prózaíró Pázmány líraiságára, költészettel érintkező, áthévült prédikációhelyeire vessünk még pillantást. A Pázmány-kutatás jelesei, Öry Miklós és Szabó Ferenc nemhiába tördelték versbe a nagypénteki prédikáció részleteit: „[...] születésedben nem vólt bölcsöd, / életedben nem vólt házad, / halálod óráján sincsen inged: / hanem, ágyad a kemény kereszt-fa: / vánkosi a vas-szegek: superlátod az egek.”

Az Országos Széchényi Könyvtár szabadpolcos Pázmány-sorozatának VI. kötetét valaki 1947-ben végigglosszázta fekete és piros ceruzával. A 625. lapon ezt írta a nagypénteki prédikáció margójára: „Gyönyörű” Valóban az. A nagy szónok nekifutása a nagy feladatnak. A „gyönyörű” szöveg tagolható sorai itt még meglepőbben arányosak, versszerűek:

Azért, oh én lelki szemeimnek világosítója;
Oh, én szívemnek teljes kívánsága, megfeszült Jézus,
Mint adhassam én a te fiaid elibe
Azokat a véres veritékeket, melyekben úsztál;
Azokat a könyhullatásokat, melyekkel keseregtél;
Azokat a gyalázatokot, melyekkel csúfoltattál;
Azokat a fájdalmakat, melyekkel terheltettél;
Azt a szörnyű halált, melyen általmentél;
Ha Te nem lágyítod az én szívemet ájtatosságra;
Nem vezérled nyelvemet illendő szólásokra;
Nem világosítod elmémet mennyei fényességgel;
Nem gerjeszted akaratomat isteni szerelmeddel!

A nyelv, az illendő szólás a vitéz érsek legjobban forgatott fegyvere: „Nincs nyelv, amely kimagyarázhassa a te haláloednek keserűségét [...]. De Uram, ha Bálám szamarának nyelvet adtál [...], adj nekem is oly erőt, hogy a Te sok nyavalyáidat és keserves kínjaidat a Te néped eleibe adhassam.” Megjegyzendő, hogy ezt a Pázmánytól idézett bibliai helyet Dantéval állíthatjuk virtuális párhuzamba, mert a *Divina Commedia* költője ugyanerről a forrásvidékről meríthet: „O somma Luce [...] fa la mia lingua tanto possente, / Che, una favilla sol della tua gloria / Possa lasciare alla futura gente” – „Oh, égi Fény [...] tedd képessé rá az én nyelvem, hogy a te dicsőségednek legalább egy szikráját ráhagyhassam a majdani utódokra.” (*Paradiso*, XXXIII.)

Pázmány poétikai érdekű nyilatkozatot is tesz a maga leírt és beszélt nyelvéről a *Prédikációk* utószavában. Szükséges-e – kérdezi –, „hogy amit élő nyelvemmel hirdetem, azt rendbe hozván, kiterjesztvén [kibővítve] nyomtatásba bocsássam?” A kérdésre a könyv kiadásával válaszol. Az „ékesgetésről”, a követett stílusfelfogásról szerény önmérséklettel szól. A „lelki üdvösséget” tartotta szem előtt. „Én, amit írtam: lelki haszonért, nem fülgyönyörködtetésért írtam. Annak okáért sem ékesen szólásra, sem egyéb cifrára nem szaggattam [díszítésre nem törekedtem]: hanem amit üdvösségesnek ítélem, együgyű szókkal gyakran előhoztam; noha távoztattam vékony tehetségem szerént, hogy unalmat ne szerezzek az olvasónak. [...] Bezzeg, ha ifjúságomban szándékoztam volna prédikációim nyomtatására, másképpen rendelhettem volna írásimat. De [...] nem mondhatom ezeket a prédikációkat *hamar-műnek*, mely *hammas* szokott lenni; mivel csak a nyomtatása is három esztendőt kívánt [...], mert harminc esztendei prédikálásom után kezdettem gondolkodni a nyomtatásról. Akkor pedig vénségemmel együtt járó sok nyavalyám és köteles foglalatosságim nem engedtek üdöt és erőt, hogy elől kezdjem munámat; hanem azt kellett ékesgetnem és kibocsátanom, ami vagy készen, vagy üszögében [éppen csak elkezdve] volt.”

A „*hamar-mű*, *mely hammas*” érdekes elrejtett utalás. Ez is az ízes-erős, szemléletes adagiumok kedvelésére utal. Egy olyan versiculus-adagiummal lehet megfejtetni, amelyet Faludi Ferenc őrzött meg, és amelynek vulgáris változata manapság is használatos (én a nagykanizsait hallottam):

Hamar-	Hamarú	Hamari
Mű	Hamvas	Hamvasnak
Mely	Késő	Szaros a
Hammas (<i>Pázmány</i>)	Kedves (<i>Faludi</i>)	Vége (<i>Nagykanizsa</i>)

Amit úgy értsünk: a gyors, a hamari még nagyon zsenge, legfeljebb később lehet kedves (vagy akkor sem ér semmit). A kötetbe foglalt Pázmány-prédikációk tehát nem hamari hamvasak, érlelte, mégiscsak „ékesgette” azokat, amennyire vénsége, nyavalyái, „köteles foglalatosságai” megengedték. „Hamar- / Mú / Mely / Hammas”! – szép, icipici magyar vers ez.

Pázmány „cifrára nem szaggató”, mérsékelt barokkja már szóba került. A mérséklést célratörő szándék vezérli: a *Prédikációk* minden rendű és rangú olvasóhoz szólnak. A szerző a szentbeszédnek gyakorlati retorikájára is gondot visel. *Intést* ír „a keresztyén prédikátorokhoz”: a szónok ne „ékesen szólások mutogatásával dicsekedjék”, ne magát „csodáltassa”. A „tridentomi gyűlekezet” – az ellenreformáció programját meghirdető tridentini zsinat – elrendelése szerinti istenszolgálatot tartsa szem előtt, és hagyja el a „fülgyönyörködtető csúfságokat vagy fabulákat”, mert „okos embernek nem a hímes szók, hanem az erős valóságok tetszenek”. Pázmány saját prédikációinak latin idézetberendezkedését is gyakorlatiasan gondolta el. „Úgy rendeltem pedig azoknak magyarul írt formáját, hogy aki deákul nem tud, vagy aki a község előtt deákul nem akar olvasni, csorba nem esik a magyar írásban, hanem úgy foly, mintha a deák szók közbevetvé sem volnának. Azt is adom tanácsul, hogy akik ebből a könyvből olvasnak a község előtt, kihagyják a deák mondásokat, és csak azt olvassák, ami magyarul vagon. Mert haszontalan és unalmas a község előtt sokat deákul olvasni, mivel a közbevetett deák szók kivérik inkább az együgyűk elméjéből, hogysem beléoltanák a tudományt. A prédikáció is nagy résszel rövidebb lészen, ha a deák mondások elhagyatnak.” Pázmány szövegeit tehát bátran kiadhatjuk „a község”, a nagyközönség igényei szerint, latin intarziák nélkül. Régóta olvassák így nemzedékek. A Pázmány-szövegeknek ez a szerző akaratából elrendelt kétféle olvashatósága nagyban megkönnyítette olvasói befogadásukat, segítette népszerűségüket.

Az „erős valóságok” parancsolata megenged azért néha „hímes szókat”, de csak ritkán csúrt-csavart manierizmusmal, inkább az adagiumos, szemléletes köznapiság hangján. Azt hiszed – kérdezi Magyar Istvánt –, hogy „Hunyadi János és Mátyás király is Luther lova farkát tartotta?” „Mielőtt Luther kovásza megsvanyított volna a szájunkat”! – veti oda Alvinczi Péternek, akit bihariasan úgy titulál: „Az Úr mezejének és Krisztus csűrinek kerülője”. Az *Öt szép levélben* pedig ezzel lep meg: „hallgatásra megkeményült csendesség”! Mintha Rimayé lenne, olyan merész. (Hasonló képzet Radnóti Miklósnál: „üvölt a csend fülemben”.) És íme, még egy kis példatár a *Kalauz*-ból: „igyekeztem azon, hogy az új tanítók szívére tegyem kezemet [...]. Tudom, hogy az igazmondás gyűlölséget szerez azoknál, akikben a vadhús nyugtalankodik”; „az isteni tudományért bajt álljunk, a báránybőrrel

bélelt [bélelt] farkasok ellen mind nyelvünkkel, mind szeges írásunkkal vitézkedjünk”; „Akik a Krisztus igája járomszegét kitörték, szeretik az ilyen szoros korlátban való harcolást”; „Mert akinek gyémántszívű keménységét a köveket egyberontó igének prédikálására meg nem lágyítaná, a mártírok vére megolvasztá”; „a Calvinus tanításának és a helvetiai Confessiiónak rongyos foltokkal egybetatarozott soványsága”; „a Mahomet vallása nem egyéb a zsidóságból és kárhozott eretnkségekből egybeveretett mosléknál, melyet hogy jobb ízi légyen, néhult igazsággal bétrágyáztak [meghintettek]”; „Nem ajakán nőtt, hanem szívében gyökeredett szókat mondjon.”

„Reneszánsz, manierista és barokk elemek páratlan egyensúlyban jelentkeznek benne” – adhatunk igazat tanítómesterünknek, Bán Imrének, aki Pázmány „manierista ötletességét főként korai vitairataiban” látja, s leginkább barokknak a prédikációit tekinti. Felépítésük monumentális, hatalmas elhithető akarás hevíti őket; a „lelki haszon” meggyőző kimondásáért bevett minden stíluseszköz. Bán professzor Sík Sándor tételeit erősíti meg: Pázmány mértéktartása józan, vannak „nagyarányú leírásai”, de „a képszerűséget nem vadássza, a Loyola-féle látó és láttató extázis idegen tőle”. Annál inkább sajátja Pázmánynak az átélő-azonosuló képesség. Az ún. „spe-nót”-ban, 1960-as évekbeli hivatalos irodalomtörténetünkben Bán Imre még átveszi Sík Sándortól a nagy Pázmány-művekre alkalmazott „barokk székesegyház”-hasonlatot, amely azonban később kiváltja némi ellenzését. Azt mondja Bán professzor: „amikor Pázmány a XVI. század végén Rómában tanult, az örök város még csak felölteni készült barokk köntösét”; „a barokk ízlés és stílus még távolról sem bontakozott ki abban a pompájában, amelyben ma ismerjük. Maderna még meg sem kapta a megbízást a Szent Péter-bazilika Michelangelo-féle tervének átalakítására.”

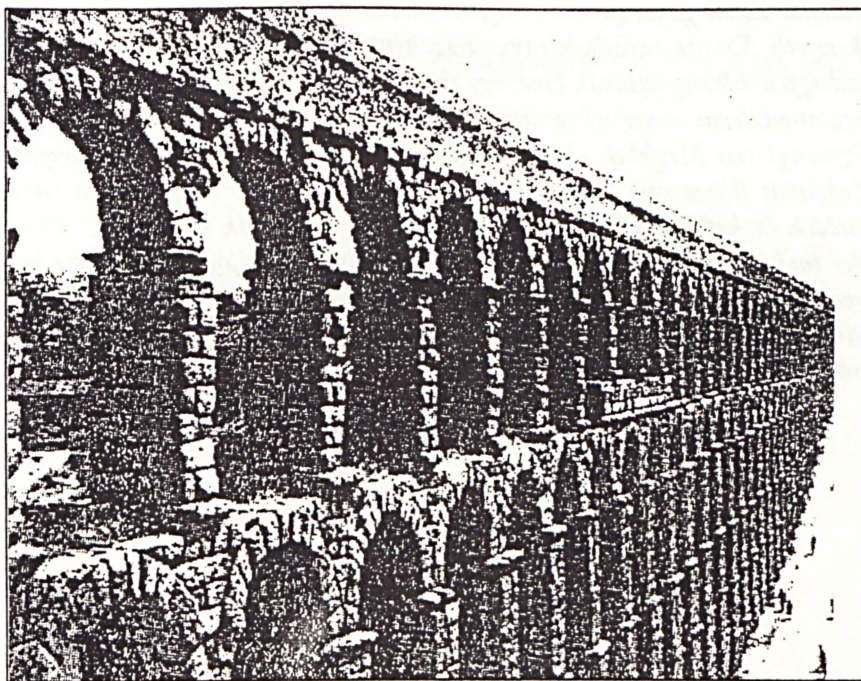
Hozzáteszem: Pázmány *később is* látta a már barokk köntösű Rómát, írásait pedig a korrektúrákig igazgatta: Róma-élménye tehát folyamatos. Ha vesztég kell maradnia Pozsonyban vagy Bécsben, Róma vedutái könyvekből is rátekinenek. Szenczi Molnár sem csak ifjúkora Róma-emlékeit rögzítette öregkorában Rómára emlékező rajzával, hanem összefogta vele mindazt, amivel az élmény azóta gazdagodott. Pázmány kompozíció-építményeinek „székesegyház”-mérétei miért ne lehetnének római genezisűek?

Sík Sándor idézi a *Boldogasszony méltóságáról* írt prédikáció egy helyét, de nem kommentálja. (Az *áldomás* itt benedictio, consecratio: megszentelés, jó-tét, kegyelem; mint Vörösmarty versében: „Köszönjük, élet, áldomásidat”.) Hadd írjam fel Pázmány Boldogasszony-epithetonjait kétsorosán:

Oh, Mennyei Aquaeductus,
Áldomások csatornája és folyóvíze!

Aki ilyen felemelt fejvel járta Rómát, és az Urbs építményei fölött futó aquaeductusra, a római vízvezető csatornák építményére függesztve szemét, Boldogasszonyt mert a szentséges kegyelem: az Áldomások Mennyei Aquaeductusának, Csatornájának és Folyóvizének nevezni, az Róma minden monumentumát ilyen figyelemmel szemlélte. És amit szemével betakarított, amit nyelvével megmunkált, azt maga is az ég felé emelte elkészült műveivel. Ha a Szűzanya Mennyei Aquaeductus, a *Kalanx* vagy a *Prédikációk* építménye is lehet barokk székesegyház.

A költő képekben gondolkodik.

Római kori vízvezeték